

Spis rzeczy

Wprowadzenie	13
--------------------	----

I. „ROSJI NIE MOŻNA ZROZUMIEĆ...”

SPOJRZENIE PIERWSZE: ROSJA JEST PRAWOSŁAWNA	20
1. Prawosławie widziane z oddali	20
2. Chrześcijaństwo Rusi Kijowskiej	23
3. Prawosławie pod władzą Mongołów	25
4. Dwie gałęzie ruskiego prawosławia	26
5. Nie ma zgody z łacinnikami	29
6. Cerkiew mistyków, polityków i męczenników	30
7. Cerkiew „upaństwowiona”	32
8. Prądy oświeceniowe w Cerkwi	35
9. Bronimy Europy przed Bestią... ..	37
10. Religijne korzenie filozofii rosyjskiego romantyzmu	38
11. Laicyzm scjentyści, burżuja, społecznika i polityka	42
12. A wiara ustąpić nie chce... ..	45
13. Czy Cerkiew jest Rosją, a Rosja – Cerkwią?	47

SPOJRZENIE DRUGIE: ROSJA JEST SAMODZIERŻAWNA	51
1. Jedynowładztwo stanowi o sile	51
2. Uosobieniem ojczyzny jest car	52
3. Kiedy cara zabraknie... ..	54
4. Pomazaniec czy antychryst?	55
5. Być carem w państwie europejskim	56
6. Wstrętna, zbrodnicza, ale wielka	57
7. Czy Radiszczew może być groźny?	59
8. Samodzierżawie czy Europa?	61
9. Czy możliwa jest Rosja inna?	62
10. Poddani myślą o polityce	64
11. Co się stało w roku 1905?	65
12. Finał	70

SPOJRZENIE TRZECIE: ROSJA JEST IMPERIALNA	79
1. Czym jest imperium?	79
2. Moskwa stolicą Wielkorusów	81
3. Na widnokręgu Moskwy jawi się Europa... ..	84
4. Zawalidrogi	86
5. Walka o dotarcie do prawdziwej Europy	88
6. Konstruktor imperium	91

7. W obronie Europy przed uzurpatorem...	93
8. A teraz zawrzemy Święte Przymierze...	94
9. Czas rozprawić się z Turcją	97
10. Bosfor, Dardanele i losy Europy...	98
11. Nakręcmy film sensacyjny...	100
ZNAKI ZAPYTANIA	104
1. Czy istnieje „typowy Rosjanin”?	104
2. Jak zdomować się w Rosji?	106
3. Różne drogi do rosyjskości	107
4. Nieustanne pytanie „kim jesteśmy?”	110
5. Mit cara i mit ludu	112
6. Symbolika ziem zdobytych: Syberii i Kaukazu	113
7. Mit rewolucji w kraju pytań o los człowieka	115
 II. KULTURY NARODOWE W EUROPIE WSCHODNIEJ	
UKRAIŃCY	122
1. Kijowski rodowód Ukraińców	122
2. Dzieje Ukrainy wiodą przez Halicz	123
3. Średniowieczne zderzenie kultur	124
4. Unia brzeska – wiara, polityka, kultura	127
5. Prawo i kultura szabli – wbrew Europie	132
6. Ku ruinie	136
7. niespokojny ukraiński barok	138
8. Kozak zniewolony	143
9. Raz jeszcze na skrzyżowaniu dróg...	144
10. Rusyfikacja Lewobrzeża w XVIII wieku	146
11. Geografia XIX-wiecznej kultury ukraińskiej	149
12. Kiedy Europa się chwieje...	150
13. Europeizacja raz jeszcze...	152
14. W szkołach jeszcze polskich i już rosyjskich	153
15. Różne drogi romantyków ukraińskich	155
16. Ukraiński mesjanizm polityczny	156
17. Wątek polski, czyli specyfika Podola	159
18. Między duchem Hromad a prawami rynku	160
19. Socjalizm też wiąże z Rosją?	162
20. Daleki Piemont galicyjski	163
21. Ukraińska odrębność i ukraińska jedność	165
 BIAŁORUSINI	 174
1. Miłosne i świątobliwe początki Połocka	174
2. Skąd się wzięło Wielkie Księstwo Litewskie?	176
3. Ruś cała do Litwy powinna należeć?	178
4. Nowy budowniczy Europy Środkowo-Wschodniej	180
5. W europejskim kotle duchowym	181

6. Zaskakująca postać Franciszka Skoryny	182
7. Czy w tym kraju może rządzić prawo?	183
8. Normą jest wojna, pokój wyjątkiem	186
9. Dwie kultury świata agrarnego: ludowa i „pańska”	188
10. Inspiracje kulturalne wspólnot wyznaniowych	191
11. Unia brzeska z perspektywy białoruskiej	193
12. Białoruskość „w uwikłaniu”	196
13. Białoruskie gniazdo i polska szkoła	197
14. Pierwszy rozbiór Polski: wschodnia Białoruś w imperium Katarzyny	201
15. Białorusin Kościuszko	205
16. Czasy przejściowe?	207
17. Car Aleksander I – apogeum polonizacji Białorusi i Litwy	209
18. Romantycy odkrywają Białoruś	211
19. Za powstanie listopadowe płacą także Białorusini... ..	213
20. Zniszczenie Kościoła grekokatolickiego	215
21. Białoruskie konspiracje epoki międzypowstaniowej	216
22. Powstanie styczniowe na Białorusi	219
23. Nowa formuła rusyfikacji	220
24. Zadanie pierwsze: wyeliminować wpływy polskie	221
25. Zadanie drugie: Białorusinowi dać awans przez rusyfikację	224
26. Drogi białoruskich socjalistów	226
27. Zakneblowana literatura żyje	227
28. Wielkie dzieło „Naszej Niwy”	229
29. Pytając o tożsamość Białorusina... ..	231
LITWINI	238
1. Mendog spogląda dookoła	239
2. Czy Litwa zaistnieje w świecie?	244
3. Mendog walczy o przetrwanie	245
4. <i>Sacrum</i> , lud i polityka	246
5. Jagiełło otwiera nową epokę	247
6. Trzydzieści trzy lata wielkiej gry	252
7. Ale gdzie jest ta Europa?	254
8. Humanści rozmawiają o wierze	257
9. Statuty Litewskie	259
10. Polonizacja Litwinów i lituanizacja Polaków	260
11. Uniwersytet na skalę ponadnarodową	261
12. Specyfika oświecenia wileńskiego	262
13. A poezja litewska zaczyna się od heksametru... ..	263
14. Pamięć o przedchrześcijańskim rodowodzie	264
15. Żmudzki matecznik	266
16. Kim się stanie litewski chłop?	269
17. Jak skutecznie zrusyfikować Litwinów?	271
18. Przenośnicy ksiąg	272
19. Litewskość przeciw polskości	274
20. Litwini na nowej drodze	275

FINOWIE	282
1. Północno-wschodni rodowód Finów	282
2. Gdy Europą jest tylko luterkańska Szwecja...	283
3. Narodziny fińskiej kultury elitarnej	285
4. Dramaty wieku XVIII	286
5. Dla autonomii – pod opiekę cara	288
6. Narodowy preromantyzm i romantyzm Finów	291
7. Czarowna moc <i>Kalewali</i>	293
8. Budowniczy fińskiego autonomizmu	295
9. Kultura mówi po fińsku...	297
10. Atak nacjonalistów wielkoruskich	298
11. Siła przemocy	300
12. Siła biernego oporu	301
13. Od biernego oporu do decyzji o walce czynnej	305
14. Literatura w dobie walki politycznej	307
15. Wyjątkowość fińskiej drogi w realiach carskiego imperium	308
ESTOŃCZYCY	320
1. Spod Uralu nad Bałtyk	320
2. Chrześcijański Pan Bóg lubi najeźdźców...	321
3. Noc świętego Jerzego	324
4. Reformacja po estońsku	325
5. Czasy szwedzkie	326
6. Estonia szwedzka, rosyjska czy niemiecka?	328
7. Estońskie owoce niemieckiego oświecenia	331
8. Od uwolnienia chłopów do powstania Uczonego Towarzystwa Estońskiego	332
9. Syn Kalewa	334
10. Lud ziemi pyta o swoją tożsamość	335
11. Święto Pieśni	337
12. Kto grozi naszej kulturze?	338
13. Doświadczenie radykalnej rusyfikacji	339
14. Awans socjalny i świadomość narodowa	341
15. ...a Sztuka ma być dla Sztuki...	343
ŁOTYSZE	358
1. Zderzenie kultur Liwów i Bałtów	358
2. Chrześcijaństwo religią najeźdźców	360
3. Polityczny i duchowy chaos XVI wieku	363
4. W szkole luterkańskiej kultury	366
5. Łatgalia, czyli Inflanty polskie	368
6. Łotewski chłop szuka swej tradycji	370
7. Jak zrusyfikować lud?	372
8. Który wróg jest dla Łotysza groźniejszy?	375
9. Polskie wątki w kulturze Łatgalii	377
10. Łotewski rok 1905	379

GRUZINI	388
1. Historia Gruzji liczy się na tysiąclecia...	388
2. W kręgu chrześcijaństwa pozaeuropejskiego	389
3. Kaukaskie średniowiecze	391
4. Persko-turecki rozbiór Gruzji	394
5. Kultura gruzińska w islamskich okowach	396
6. Mit prawosławnej wyzwolicielki	398
7. W guberni zakaukaskiej	401
8. Romantycy w rosyjskich mundurach	403
9. Gruzini „piją wodę z Tereku”	406
10. Pytania gruzińskich literatów	408
11. Socjalizm po gruzińsku	411
12. Czym była rusyfikacja Gruzji?	414
ORMIANIE	421
1. Antyczni miłośnicy wiedzy	421
2. Między arabskim kalifatem a sojuszem z krzyżowcami	423
3. Naród się rozbiega...	424
4. Ormianie tureccy, perscy i rosyjscy	426
5. Ormiańskie postrzeganie Rosji	427
6. Swoi i obcy	430
7. Potęga ormiańskiej emigracji	432
8. Jak rusyfikować Ormian?	433
9. Dzieje dramatu Ormian tureckich	434
10. Najbardziej prorosyjscy – najmniej zrusyfikowani	437
AZERBEJDŻANIE I LUDY WSCHODNIEGO KAUKAZU	453
1. Trzy tysiące lat temu...	454
2. Islam wkracza nad Morze Kaspijskie	455
3. Pod władzą Mongołów	457
4. W monarchii Safawidów	460
5. Niewierni atakują z północy i z zachodu	461
6. Kaukaski górale	464
7. Rosja włada całym Zakaukaziem	468
8. Azerbejdżańskie zderzenie kultur	470
9. Kaukaski imamat Szamila	474
10. Europeizacja przez kieszeń	479
11. Między socjalizmem, panislamizmem i panturkizmem	481
TATARZY KRYMSCY I CZERKIESI	492
1. Międzykontynentalny punkt graniczny	492
2. Chanat krymski jako ośrodek tatarskiej kultury	494
3. Rosjanie idą na Krym	496
4. Drogi rusyfikacji Tatarów krymskich	497
5. Krymska emigracja polityczna: muzułmańskie Bałkany i czerkieski matecznik	498

6. Od muzułmańskiej hidżry do rosyjskich masowych wysiedleń	501
7. Doświadczenia historyczne Czerkiesów	503
8. Idea „ <i>rusского мусулманства</i> ” jako współtwórcy Rosji	509
9. Nowe drogi Młodych Tatarów	513
MOŁDAWIANIE	524
1. Mołdawska prehistoria	524
2. Gospodarstwo Mołdawskie w średniowiecznej Europie	526
3. Mołdawska kultura pod turecką władzą	527
4. Czekając rosyjskiej pomocy... ..	530
5. Mołdawię widać znad Sekwany... ..	532
6. Rozbiór historycznej Mołdawii – powstanie Besarabii	534
7. Besarabska autonomia	536
8. Echa greckiej walki o wolność	537
9. Trzydziestolecie rusyfikacji łagodnej	538
10. Za Prutem powstaje Rumunia	539
11. Gwałtowne konflikty przełomu stuleci	541
12. Naczelnym symbolem tożsamości okazuje się język... ..	542
ŻYDZI	554
1. Rosyjski Żyd ma korzenie polskie	555
2. Zasady samorządu żydowskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów	557
3. Usytuowanie socjalne Żydów polskich	558
4. Dramat Żydów ukraińskich w 1648 roku	560
5. Żydzi czy „Polacy wiary starozakonnej”?	560
6. Talmudyści i chasydzi	562
7. Żydzi w Rosji – odwieczny spór: szkodliwi czy potrzebni?	564
8. Od Katarzyny II do Aleksandra I – wahania polityki wobec Żydów	566
9. O niepodległość ojczyzny czy o wolność tułacza?	568
10. Dwie kultury żydowskie w Rosji: elitarna i ludowa	570
11. Ukazy Mikołaja I w kwestii żydowskiej	572
12. Asymilacja elit żydowskich do rosyjskości za Aleksandra II	573
13. Kultura chasydzkiego sztetlu	574
14. Dramatyczne doświadczenie pogromów	575
15. Żydowska ucieczka w mit rewolucji socjalistycznej	578
16. Syjonistyczny exodus Żydów z Rosji	579
 III. RUSYFIKACJA – ZJAWISKO MIĘDZY POLITYKĄ A KULTURĄ	
O RUSYFIKATORACH	593
1. Po co rusyfikować?	594
2. Opanowanie struktur przekazu kulturalnego	596
3. Wywieranie wpływu na postawy i mentalność	597
4. Rusyfikacji stadium początkowe	599
5. Car Mikołaj uderza w elity	600

6. Cerkiew jako podmiot rusyfikujący lud	601
7. Miejski rynek też umie rusyfikować... ..	603
8. Jak rusyfikuje „prawdziwy Rosjanin”?	607
9. Proletariusz nie ma ojczyzny, ale ojczyzną rewolucji będzie Rosja... ..	609
O KULTURACH RUSYFIKOWANYCH	612
1. Zjawiska świadomej aprobaty rusyfikacji	612
2. A jeśli rusyfikacja wzbudza opór... ..	614
3. Kształty kultur rodzimych	615
4. Bariera obcego języka	616
5. Bariera obcej wiary	618
6. Kultury rodzime, przynależność do innych kręgów kulturowych i rusyfikacja	620
7. Specyfika <i>polskiego woprosa</i> w dziejach rusyfikacji Europy Wschodniej	623
8. Poczucie tożsamości i dążenia polityczne narodów zniewolonych a procesy rusyfikacji	627
9. Rusyfikacja i mit ponadnarodowej rewolucji socjalnej	629
10. Europa wobec wielkiego imperium i narodów przez nie zniewolonych	630
ZAMIAST BILANSU	634
1. <i>Inorodcy</i> przed świtem swobody	634
2. Kiedy imperium niknie... ..	637
3. Mit samostanowienia narodów na targu europejskiej polityki	639
4. Minęło prawie sto lat... ..	642
5. Czym bywa kultura ludów w niewoli... ..	643
6. Epilogi dziejowe są równocześnie prologami czasów nowych... ..	645
Summary	648
Z literatury przedmiotu	651
Indeks osób	656
Indeks nazw geograficznych i etnicznych	667